навчальних закладів не досягнули навіть 50% рубіж: у Горлівському – 9,71%, Мелітопольському – 28,37%, Ізмаїльському – 42,16% [4, с. 237].

Отже, реалізація державної мовної політики в педагогічному інституті в основних її завданнях була здійснена. Проте з об'єктивних причин виникли проблеми із забезпечення студентів україномовною навчальною літературою, а окремі викладачі так і не змогли оволодіти державною мовою та здійснити перехід на викладання нею навчальних дисциплін.

1. Протоколи засідань вченої ради (29 серпня 1990 р. – 30 січня 1991 р.) // Архів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, (далі архів НУЧК). Ф. Р. – 608. Оп. 1. Спр. 1534. 164 арк.
2. Протоколи засідань вченої ради інституту (31 серпня – 28 жовтня 1992 р.) // Архів НУЧК. Ф. Р. – 608. Оп. 1. Спр. 1680. 95 арк.
3. Протоколи засідань вченої ради інституту (30 серпня 1997 р. – 28 січня 1998 р.) // Архів НУЧК. Ф. Р. – 608. Оп. 1. Спр. 2185. 204 арк.
4. Статистичні дані / До засідання колегії міністерства за підсумками 1997 р. – К.: Генеза, 1998. 301 с.

Тамара Дорохіна

ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941-1943 рр. ТА ДОЛІ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ПРАЦЮВАЛИ У ЗАЗНАЧЕНИЙ ПЕРІОД НА ОСВІТЯНСЬКІЙ НИВІ

Великих збитків українській освіті завдала німецько-фашистська окупація. За цей період було знищено тисячі шкіл, навчальних приміщень, літератури різних напрямів та навчальних посібників, а головне – психологічний тиск на всі вікові категорії нашого населення призвів до тяжких наслідків. Виховання покірності місцян було головною метою німецького керівництва. Фашисти вважали, що нам достатньо вміти рахувати, ставити свій підпис, а багато читати – зайве заняття для майбутньої робочої сили. Закриття середніх і вищих шкіл, а натомість відкриття, так званих, «народних» з 4-х класовою освітою суттєво обмежували культурний, інтелектуальний розвиток дітей та молоді України. Окрім цього, шкільна реформа, яку запропонували окупанти, не відповідала мріям українців отримати незалежність і побудувати власну державу з належним рівнем життя для її населення.

Проблемі реабілітації невинно репресованих освітян Чернігівщини уже приділена певна увага як в науковій так і публіцистичній літературі. До висвітлення цього питання долучилися ЗМІ. Проте продовження дослідження залишається актуальним. У процесі опрацювання архівних документів виявляються нові факти, а також постаті, які мають безпосереднє відношення до зазначених подій. Свій інтерес до цієї теми хочу виголосити словами історика, краєзнавця Г. Є. Греченко з його студії «Репресовані освітяни Чернігівщини»: «Природньо, що мене як освітянина саме і зацікавила трагічна доля моїх старших колег. Чим же вони завинили перед радянською владою?» [19, с. 15].

В архіві УСБУ в Чернігівській області зберігається більше півсотні справ, в яких звинувачено освітян різного рівня зайнятості – від завідувача відділом освіти і культури міської управи, завідуюча відділу просвіти Чернігівської управі, інспекторів шкіл, завідувачів відділами освіти та науки у районних адміністраціях до викладачів та співробітників шкіл за співпрацю з окупантами, націоналістичну пропаганду тощо.

Протягом осені 1941 р. окупанти вели підготовку по впровадженню в дію нової освітньої реформи. В містах і селах Чернігівщини відкривалися початкові народні школи з 4-х класовою

освітою в програму яких входили такі навчальні предмети: українська мова, арифметика, природознавство, фізична географія, фізкультура та в 3–4-х класах – німецька мова. В деяких школах до переліку додавалися креслення, малювання, співи. Історія не дозволялася і пояснювалося це тим, що на виховання дітей не повинна впливати політика.

Отже, 9 січня 1942 р. розпочали роботу школи Чернігова. До вчителів області через газету «Українське Полісся»[1] звернувся завідувач відділу просвіти Чернігівської райуправи Г. Д. Ребенок. Його стаття – «До праці, українське вчительство!» слугувала орієнтиром у роботі школи і освітянина: «Нова українська школа повинна виховувати працьовитих, культурних, свідомих, високо ідейних творців нового життя в Україні <…> Для вчителя української школи свій рідний край повинен бути дорожче від усіх скарбів на землі. Кожний вчитель повинен пам'ятати, що він борець і має виховувати з дітей майбутніх борців за почесне місце своєї країни серед інших висококультурних країн Європи, дбаючи за піднесення української культури, науки, техніки. Той, хто йде до школи лише на заробітки, не може впоратися з таким гігантським завданням <…> До праці ж, українські вчителі! В новій українській школі слово за вами. З вашою участю ми, українці, поведемо свій народ до щасливого майбутнього». Так закінчувалося звернення керуючого просвітою до освітян на передодні відкриття шкіл. Зрозуміло, що в статті мала бути інформація (!), яка звертала увагу читача на тогочасного «благодійника» заходів – «В цьому нам допоможе країна найвищої в світі культури – Великонімеччина!» [25, с. 1].

Григорій Дмитрович Ребенок з 20 грудня 1941 р. по 25 березня 1942 р. обіймав посаду завідувача відділом просвіти Чернігівської районної управи. В його обов'язки входило керівництво школами міста та району. Комплектуванням педкадрів для шкіл він займався особисто, проте наказ про затвердження їх на роботу підписував голова райуправи Павло Львович Дюбко. На роботу в школу приймалися всі бажаючі вчителі, окрім комуністів та комсомольців.

Г. Д. Ревенок передав вказівку райуправи завідувачам шкіл про заборону використовувати вчителями під час проведення занять радянських підручників. В більшості шкіл вони були вилучені упродовж 1942 р. Отже, основною директивою для вчителів була вище представлена стаття «До праці, українське вчительство», якою наділили всі відділи освіти в районах, а також керманичів шкіл. Крім цього, завпросвіти району забезпечував школи літературою, газетами, журналами, рекомендував цитувати в своїй роботі видатних європейських (не радянських!) ідеологів.

Г. Д. Ребенок приймав участь в заходах, направлених на пропагування негативного ставлення до радянської системи, залучав до агітації за німецьку владу і її порядки освітян. Він складав списки вчителів, які на його думку володіють потрібним хистом переконувати, «правильно» розуміються в політичний ситуації тощо і передавав їх до комендатури. Разом або окремо вчителі організовували та проводили мітинги, «роз'яснювальну» роботу серед населення про події на фронті, в тилу, розповсюджували листівки, пресу та ін. Певний перелік заходів було рекомендовано проводити у всіх школах області: святкування дня народження Т. Г. Шевченка, А. Гітлера, річниця окупації території, Великдень та ін.

З причини незадоволення роботою міського старости Є. І. Азарова (сам росіянин і в його штат входило багато працівників – росіян) староста Чернігівської райуправи П. Л. Дюбко призначив на цю посаду Г. Д. Ребенка (25 березня 1942 р. – 15 травня 1942 р.), з яким вони були приятелями, у них співпадали погляди: «Раз ми живемо в Україні, тому й в міській управі повинні працювати українці, а не «чорносотенці» [14, арк. 58]. Проте, 15 травня 1942 р. Г. Д. Ребенок, П. Л. Дюбко та ін. були арештовані німцями за активну націоналістичну діяльність, приналежність до ОУН (що не було доведено). Після трьох місяців утримання в тюрмі, Г. Д. Ребенок був звільнений і поновлений на посаді завідувача відділом просвіти, яку й обіймав з серпня 1942 р. по вересень 1943 р. (П. Л. Дюбка в червні 1942 р. німці розстріляли).

Завідувача відділом просвіти Г. Д. Ребенка вироком Військового Трибуналу військ НКВС Чернігівської області від 9 жовтня 1945 р. засуджено на 20 років каторги. Багато уваги у справі приділено його співпраці з ОУН. У 1955 р. справу було переглянуто, а вирок змінено – 10 років позбавлено волі. У 1992 р. справа переглядалася з огляду на ст. 1 Закону Української

[1] *Газета «Українське Полісся» створена у листопаді 1941 р. представниками ОУН(М). Редактором газети «Українське Полісся» було призначено Ф. Я. Піпу, заступником редактора – І. В. Курача. 3 травня 1943 р. газету перейменовано на «Український кур'єр».*

РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», проте повної реабілітації Г. Д. Ребенок так і не отримав. [14, арк. 123–124, 135–137].

З листопада 1942 р. по вересень 1943 р. у відділі освіти Чернігівської міжрайуправи інспектором шкіл Чернігівського району працював Михайло Іванович Кириєнко. З обов'язками інспектора він ознайомився у Тупичівському районі, де близько місяця (з кінця серпня 1942 р.) обіймав цю посаду. Проте бургомістр району Ф. П. Дуброва з жовтня 1942 р. призначив займатися інспектуванням шкіл свою доньку й М. І. Кириєнко вимушений був звільнитися. В обов'язки інспектора входила перевірка підготовки шкіл району (Брусилів, Яцево, Киселівка, Черниш, Улянівка, Седнів, Терехівка та ін.) до навчального року, які методи виховання дітей застосовують вчителі, чи не користуються радянськими підручниками і т. п., контролював використання для читання матеріалів газети «Українське Полісся». Вимоги щодо організації навчально-виховної роботи в школі отримував від завідувача відділу просвіти Г. Д. Ребенка.

З кримінальної справи М. І. Кириєнка відомо, що влітку 1942 р. Г. Д. Ребенок і Д. О. Бутенко (директор міської школи №5) зібрали в націоналістичному клубі «Січ»[1] (директор А. М. Приходько[2]) чернігівську інтелігенцію. Зібрання проходило під націоналістичними гаслами, активно обговорювало сьогодення, «будувало» перспективи України. Учасники зборів делегували Г. Д. Ревенка, М. І. Кириєнка, В. Зинчук, М. Ф. Семченка, М. Савенка до коменданта міста з проханням покращити забезпечення жителів міста хлібом, продовольчими товарами, а також влаштовувати на роботу виключно українців [7, арк. 57]. Це свідчить про участь чернігівської інтелігенції, зокрема, вчитель у житті окупованого міста, підтримка ними національних перспектив України. В майбутньому, в кримінальних справах по звинуваченню переважної кількості освітян вказується на їхні «антирадянські націоналістичні висловлюваннях».

М. І. Кириєнко вироком Чернігівського обласного суду від 24 травня 1950 р. засуджений до 10 років позбавлення волі. Згідно ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» – реабілітований [7, арк. 112–113,124].

Організація навчально-виховного процесу в міських школах в окупаційний період була типовою. Для прикладу можна навести функціонування в Чернігові школи № 6, завідувачем якої з листопада 1941 р. по вересень 1943 р. був вчитель російської мови Іван Йосифович Ярмусевич. Він добровільно погодився на посаду і активно розпочав підготовку школи до навчального року. Основну увагу приділив ремонту приміщення: в короткий термін поштукатурили та побілили стіни, відремонтували парти. Райуправа виділила на ремонт близько 15 тис. рублів. Учительський (12 чол.) та технічний штат (3 чол.) школи комплектував відділ міськнаросвіти, учнів в школі на початок відкриття нараховувалося близько 200.

В своїй роботі І. Й. Ярмусевич керувався вказівками міськнаросвіти. Пріоритетами навчання була елементарна грамотність – вміння читати, писати, рахувати і знати фізичну карту світу. З навчальних посібників використовували тільки фізичну карту та різні наочності з арифметики. Мета навчання дітей німецькій мові та виховання в антирадянському дусі роз'яснювалися прикладами досягнень «могутньої» німецької держави, високим рівнем життя їхнього населення і т. п.

Вчителі, згідно отриманих з міськнаросвіти настанов, складали чвертні (чверть) робочі плани, поточні робочі щоденні плани навчання та виховання дітей, які затверджувалися завідувачем школи. У якості методичних матеріалів використовували статті газет та журналів, книжки, які видавалися німецькою мовою [18, арк. 22].

Наказ німецької міської комендатури про вилучення підручників, літератури радянського періоду був опублікований в «Українському Поліссі». Окремі примірники цієї газети були

---

[1] *На початку грудня 1941 р. в Чернігові з метою популяризації українського національного мистецтва був заснований молодіжний клуб «Січ». При клубі працювали музична, драматична, літературна, спортивна, хореографічна секції. Навесні 1942 р. діяльність клубу викликала у німців занепокоєння. Були проведені арешти посадових осіб міста, які його підтримували. Клуб продовжував свою діяльність до кінця 1942 року, після чого був реорганізований у «театральне об'єднання», а в подальшому, з грудня 1942 р., – професійний театр ім. Котляревського,*

[2] *Анатолію Михайловичу Приходько – директор молодіжного клубу «Січ», пізніше реорганізованого в театр ім. Котляревського (листопад 1941 – вересень 1943). Діяльність клубу – це процес повернення від культури тоталітарної до традиційної системи культур, а також об'єднання навколо клубу молоді і виховання їх в дусі націоналізму. Вирок судового засідання від 16 червня 1944 р. по звинуваченню А. М. Приходька – 10 років позбавлення волі. Згідно ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» – реабілітований.*

розіслані по школах. В наказі йшла мова про відповідальність за невиконання наказу – суворе покарання з боку німецької окупаційної влади. Школа № 6 зібрала більше 100 примірників різного призначення і передала їх на зберігання в школу № 3, пізніше вони були знищені. Згідно свідчень у справі деяких учителів школи № 6, І. Й. Ярмусевич дозволяв таємно користуватися радянськими підручниками, проте попереджав про наслідки в разі викриття.

Заввідділом просвіти Ф. П. Курганський, пізніше, призначений на його місце міським старостою Є. І. Азаровим, С. Г. Баран-Бутович в кінці чверті збирали наради директорів шкіл, на яких заслуховували звіти про роботу педколективів. При звітуванні обов'язковим було акцентувати увагу на антирадянському характері навчально-виховної роботи в школі.

Вирок Чернігівського обласного суду від 15 грудня 1948 р. І. Й. Ярмусевичу – 25 років позбавлення волі. При перегляді справи Президією Верховного суду УРСР від 13 січня 1955 р. термін було змінено до 6 років позбавлення волі. Згідно ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» 21 грудня 1994 р. І. Й. Ярмусевич повністю реабілітований [18, арк. 141].

В районах школи народної освіти відкривалися пізніше ніж в Чернігові. Організаційні питання з цього приводу були в компетенції відділів освіти, створених при райуправах. Так, у Новгород-Сіверському районі керманичем вказаної структури працював Степан Антонович Гапеєв; завідувачем відділу народної освіти по Прилуцькому району – Олександр Іванович Ляшенко, який в подальшому, до вигнання німців, окрім основної посади виконував обов'язки інспектора по нагляду за школами 4-х районів: Яблунівського, Срібнянського, Варвінського та Малодівицького та контролював роботу медшколи міста (до травня 1943 р.); завідувачем відділу освіти Добрянської райуправи працював Георгій Львович Горовий (до цього призначення обіймав посаду інспектора освіти шкіл району). У справі багато уваги приділено його активності в сфері агітації за ідеї фашизму, проведенні місцевих мітингів, а також організації відділу пропаганди при райуправі й залучення до відповідних заходів вчителів; завідувачем відділу освіти Остерського району був Михайло Петрович Цукровський та ін.

Отже, кожен район мав свого очільника з народної освіти. В їх обов'язки входило проведення нарад з директорами шкіл щодо їх забезпечення всім необхідним для функціонування – від інструктажу з навчально-виховної роботи, матеріалами методичного характеру та пропаганди й агітації до вирішення питань з паливом, поточним ремонтом тощо. В 1943 р. була розроблена окрема директива для завідувачів шкіл щодо складання плану роботи з антирадянської агітації серед населення та в школах. Перевіркою виконання розпоряджень завідувачів відділів освіти при райуправах займалися інспектори шкіл районів, яких в штаті нараховувалося не менше двох на район.

Слід зазначити, що фактично всі завідувачі відділом освіти при райуправах були звинувачені органами НКВС у пособництві окупаційній владі, пропагуванні націоналістичних ідей, наклепі на радянську систему та її лідерів з метою скомпрометувати її тощо. Вони отримали терміни позбавлення волі від 25 років до 8, проте всі, окрім Г. Л. Горового, реабілітовані згідно ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Районні центри впровадили посаду завідувача міського відділу народної освіти, який займався організацію роботи шкіл безпосередньо у місті (селищі). У його підпорядкуванні окрім директорів шкіл, був інспектор шкіл міста. Кримінальна справа Василя Філіповича Гришка, який обіймав цю посаду у м. Прилуках з 20 листопада 1941 р. по 1 серпня 1943 р., дозволяє ознайомитися не тільки з типовим переліком обов'язків цих посадовців, а й усіма подіями, до яких в районах залучали освітян. До призначення керівником відділу В. Ф. Гришко, як більшість його колег, працював учителем в школі. На початку навчального року займався видаленням марксистсько-ленінської інформації з підручників та художньої літератури – заклеював, викреслював, виривав сторінки і т. п. У своїй розповіді він звернув увагу, що вчителі робили це мовчки, без коментарів і майже не спілкуватися при цьому [6, арк. 15–16]. Після призначення керівником народної освіти міста багато уваги приділяв складанню програм, навчальних планів для шкіл, інструктував завідувачів шкіл про виключення політичних питань з навчально-виховного процесу, забезпечував школи пресою, заслуховував звіти інспектора шкіл, завідувачів про роботу навчальних закладів міста.

Фактично всі райуправи залучали освітян до участі у заходах, які проводили відділи пропаганди. Так, в червні 1943 р. від Чернігівської області була організована поїздка у складі 12 чоловік до Катинського лісу (поблизу с. Катинь, Смоленської обл.) з метою викриття

військового злочину – масової страти польських громадян навесні 1940 р., здійсненої органами НКВС. Прилуцький відділ пропаганди направив делегацію у складі 4-х чоловік, серед яких окрім В. Г. Гришка, були директор школи с. Івківці, начальник паспортного столу, редактор газети «Вісті Прилуччини». Після повернення В. Г. Гришко декілька разів виступав перед місцянами, їздив по селах з розповіддю про побачене в Катинському лісі [6, арк. 16, 17]). Слід зазначити, що Катинський ліс відвідували Г. Д. Ребенок, інші освітяни, які також висвітлювали побачене в газетних статтях, різного призначення зібраннях.

У справі вказано, що «В. Г. Гришко проводил националистичекую пропаганду, для этой цели он выступал с 15 публичными докладами и напечатал в фашистских газетах «Вісті Прилуччини» и «Український кур'єр» 17 статей» [6, арк. 116]. Вироком військового трибуналу Київського гарнізону від 3 січня 1945 р. В. Г. Гришко був засуджений до вищої міри покарання – розстрілу, проте військова колегія Верховного Суду СРСР від 6 березня 1945 р. змінила вирок на 10 років позбавлення волі. За підписом першого заступника Генерального прокурора України в справі В. Г. Гришка зберігається висновок щодо перегляду його справу згідно Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні». Враховуючи, що клопотань про перегляд справи не надходило, тому внесення протесту в Пленум Верховного суду України з метою зміни судових рішень є недоцільним – воно не вплине на долю засудженого і його близьких. Отже, 21 січня 1997 р. було прийнято рішення вважати В. Г. Гришка (1885 р.н.) таким, що не підлягає реабілітації [6, арк. 117].

В роботі сільських шкіл можна також відмітити схожість перебігу подій у підготовці до навчального року, вимог до методів роботи, залучення вчитель і школярів до пропагандистських заходів, сільгоспробіт тощо. Підбором учителів для шкіл займалися відділи освіти при райуправах. Керівників шкіл залучали до участі в компанії по вилученню (збору) у місцевих жителів продуктів харчування, складанні списків для відправки на роботу в Німеччину та ін.

Перед початком навчального року загальноприйнятими правилами було проведення зборів села, на яких завідувачі шкіл розповідати про нові підходи до навчання та виховання учнів, агітували відправляти дітей в школу, а «кто не пришлет ребенка в школу будет оштрафован районным старостатом» [17, арк. 18]. Штрафи дійсно мали місце. Так, Симон Мелентійович Картавий, секретар сільської управи с. Студьонка засвідчив, що осінню 1942 р. Степан Прокопович Науменко сплачував штраф 100 руб. за те, що його син не відвідував школу. Кошти віддали у райфінвідділ [8, арк. 139]

Відкриття шкіл проходили урочисто, з мітингами, запрошенням священників для освячення. Кабінети, класи та коридори школи були оздоблені пропагандистськими плакатами та гаслами, обов'язково в одному з приміщень (інколи – в декількох) висів портрет Гітлера, карикатури на радянську систему та її лідерів. В деяких школах були представлені до розгляду альбоми з висвітленням «щасливого життя» німецького народу.

Щодо радянських підручників та художньої літератури у завідувачів сільських шкіл було два підходи. Одні керівники надавали дітям вказівку зносити їх до школи, щоб вчителі привели книжки до «належного» вигляду: закреслили, замалювали або вирвали портрети керівників комуністичної партії та радянського уряду. Уляна Петрівна Кирилєнко, директор школи с. Студьонка Понорницького р-ну, під час допиту розповіла, що завідувач районного відділу освіти Василь Григорович Крижанівський надіслав вказівку про роботу з радянськими підручниками – закреслювати або заклеювати вождів партії і радянської влади. Проте вчителі її школи переважно виривали сторінки з підручників [8, арк. 20]. Інші завідувачі шкіл – повністю забороняли користуватися під час занять навчальними посібниками радянського періоду. Так, Тихон Андрійович Станкевич, керманич школи с. Горбів Куликівського району згідно свідчень вчителів Є. Є. Вергелєс, М. С. Бойко доручив вчителям зібрати радянську літературу у місцевого населення і принести до школи, в подальшому її здали в поліцію. В якості навчальних посібників в школах використовували газети та журнали [16, арк. 44, 48].

Районний відділ освіти систематично збирав завідувачів шкіл району для проведення наради з питань забезпечення шкіл усім необхідним для навчання, зокрема, паливом. Вказівки щодо навчально-виховної роботи завідувачі отримували під час нарад в районі, куди періодично запрошувалися і вчителі. Питання навчальних програм в школах вирішувалися по різному. Т. А. Станкевич вказував, що з районного відділу освіти їх не направляли. Вчителі складали програми самі і погоджували з завідувачем школи. У. П. Кирилєнко, в свою чергу, свідчила, що навчальну програму для школи надавав районний відділ освіти. В школах викладались

українська мова та література, арифметика, німецька мова, географія, природознавство, каліграфія, фізкультура, малювання, співи. В 1 класі вчили читати, писати та рахувати. Робота в школі була направлена на вивчення фактичного матеріалу, корисного для сільської місцевості. Учителі разом з учнями залучалися до різного роду сільськогосподарських робіт. Наприклад, збирали лікарські рослини і здавали їх в місцеву кооперацію, працювали на приватних земельних ділянках по збору врожаю, прибирали територію тощо.

Важливо зазначити, що переважна більшість завідувачів шкіл рекомендували вчителям і школярам дотримуватися релігійних свят, пов'язаних з ними традицій, а також наполегливо радили ходити до церкви. В школах с. Богданівка, с. Студьонка та ін. з ініціативи керівників проводилися уроки-бесіди з релігієзнавства, що також засуджувалося при розгляданні кримінальних справ освітян.

Весною 1943 р. в багатьох сільських школах були організовані урочисті заходи з нагоди випуску 4-х класів. Накривалися столи для гостей, вчителів, випускників та їхніх батьків. Запрошувалися представники місцевого старостату, працівники німецької комендатури, управлінці з районну. В процесі проведення заходу виголошували промови в адресу діючої влади, «малювали» перспективи України, співали українські пісні, вручали подарунки,

Фактично всі завідувачі шкіл, з розглянутих кримінальних справ (20), після отримання різних термінів позбавлення волі в 90-х рр. реабілітовані згідно ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Як було вказано вище, інформаційними джерелами, посібниками для читання слугували районні газети «Вісті Прилуччини», «Голос Н-Сіверщини», «Ніжинські вісті», «Нова Сновська газета», «Новий шлях Остерщини» та ін. Головна увага вчительства була все ж звернена на обласну газету «Українське Полісся». Багато освітян розміщали в газетах свої статті. Для прикладу слід навести В. Г. Гришка, який регулярно представляв свої замітки у «Вістях Прилуччини»: «Виховуйте дітей» – про відповідальність батьків за поведінку дітей, яка закінчувала гаслом: «Нехай же, по слову нашого найбільшого поета, знову» оживе добра слава, слава України»» [20, с. 1]; «Водохрещення» про можливість повернення до українських традицій відмічати релігійні свята, які були заборонені в радянські часи, «…бо жидівські комісари могли притягти до відповідальності за релігійні та буржуазно-націоналістичні настрої» [21, с. 1] та ін. В «Українському Поліссі» друкувалися освітяни Чернігівщини, міські керманичі. Гаслом газети були обрані слова Т. Г. Шевченка: «В своїй хаті своя правда і сила й воля». На початку створення газети редактору Ф. Я. Піпі[1] було висунуто вимогу підготувати ряд статей з циклу: «В Україні – на українському» про українізацію населення як в містах так і селах. Впровадження української мови в усіх установах, організаціях, в побуті. Крім цього, писати статті на історичну тематику, про поневолення українців поляками, росіянами тощо, про майбутнє самостійної, незалежної України. Цьому відповідають статті Ф. Я. Піпи «Основа життя», «Обличчям на захід», «Демократія і большевизм», «Імперіалістична московія» та ін., заступника редактора газети І. В. Курача: «Обіймите ж брати мої молодшого брата». «Геть, большевизьм» та ін., які слугували ідеологічними настановами для «нової» школи.

На велику увагу заслуговували статті завідувача відділу освіти й культури міської управи Степана Гавриловича Баран-Бутовича (1877–1944). Їх використовували вчителі як при викладанні певної теми уроку, так і в виховному процесі. Просвітницький характер матеріалу дозволяв отримувати необхідну інформацію не тільки освітянам, а й пересічним громадянам Чернігівщини. Для прикладу можна навести декілька статей науковця: «На новий історичний шлях» – про основний принцип внутрішньої і зовнішньої політики Німеччини як для себе, так і для союзних з нею народів – це націоналізм у широкому розумінні цього слова, це консолідація інтересів усіх верст населення, де не лише кожна верства, а й одиниця нації з верху й донизу зберігає свою гідність [22, с. 2]; «Наші християнські свята» – про знищення віри, про позбавлення прав духовенства, руйнування церкви, перетворення її на склади, будівлі для худоби тощо, про знищення дзвонів, про глузування з релігії, про календарно-обрядові свята та звичаї і традиції, які необхідно відроджувати [23, с. 2]; «Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури» – звіт про проведену роботу з вересня 1941 по вересень 1942 рр. А саме: з окупацією міста було

[1] *Федір Якович Піпа 1914 р.н. 3 листопада 1941 р. по квітень 1942 р. працював головним редактором «Українського Полісся» м. Чернігова. Журналістський псевдонім – «Ф. Поліський». В кінці червня 1942 р. Ф. Я. Піпа прибув до Львова. Вирок військового трибуналу військ НКВС в Чернігівській області від 10.05.1945 р. за зраду Батьківщині вища міра покарання – розстріл.*

проведено облік учительських кадрів і з'ясувалося, що майже всі вчителі залишилися на місцях. У січні 1942 р. розпочали роботу початкові школи. Основними напрямками у вихованні були обрані: любов до Батьківщини, повага до батьків, повага до релігії, християнська мораль, любов до праці, культура поведінки, ну і, звичайно, дружні почуття до братського німецького народу. Школярі були присутні при релігійній панахиді в церкві на роковини з дня смерті Т. Г. Шевченка. Активно працюють курси німецької мови (директор Н. М. Заостровська) – готують перекладачів та вчителів для початкових класів. З фахових шкіл було відкрито музичну школу, яку очолив піаніст-педагог Ф. П. Городецький. Готується до відкриття ремісничa школа. Будуть працювати такі майстерні: слюсарна, ковальська, теслярсько-модельна, бляшана. Організовані курси крою та шиття, художньої вишивки та в'язання. Міська бібліотека провела велику роботу по упорядкуванню книжкових фондів. Стаття включає слова подяки до німецької влади за сприяння відродженню життя в Чернігові [24, с. 2].

Отже, можна констатувати, що освітянам доводилося працювати в непростих умовах – підлаштування під нову владу, урахування поглядів націоналістів та настроїв місцевого населення тощо. Оцінка їхньої діяльності, деяких вчинків потребує уважного аналізу, розуміння. Головне, що у той тяжкий період на Чернігівщині працювали культурно-освітні заклади, діти мали можливість отримувати необхідні елементарні знання. В Україні відбулося впровадження української мови, населення отримало можливість повернутися до релігії, до своїх звичаїв та традицій.

---

1. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16402, Баран-Бутович Степан Гаврилович.
2. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16018, 181 арк., Буренко Степан Дем'янович, Буренко Варвара Андріївна.
3. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16092, 177 арк., Гапеєв Степан Антонович.
4. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 11683, 48 арк., Горовий Георгій Львович.
5. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16583, 151 арк., Городиська Ніна Фаветівна.
6. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 11449, 117 арк., Гришко Василь Филипович.
7. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 15679, 127 арк., Кириєнко Михайло Іванович.
8. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16129, 286 арк., Кириленко Уляна Петрівна.
9. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16582, 54 арк, Коваленко Гаврило Прокопович.
10. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 15702, 63 арк., Ляшенко Олександр Іванович.
11. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 17327, 432 арк., Моцар Трофим Андріянович.
12. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 68262, 246 арк., Піпа Федір Яковлевич.
13. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 365, 226 арк., Похолок Олександр Васильович.
14. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ОФ – 11980, 137 арк., Ребенок Григорій Дмитрович.
15. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 15337, 67 арк., Скачков Дмитро Семенович.
16. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 15810, 110 арк., Станкевич Тихон Андрійович.
17. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 17885, 301 арк., Фараон Яків Васильович.
18. Архів УСБУ в Чернігівській обл. Справа ПФ – 16640, 142 арк., Ярмусевич Іван Йосифович.
19. Греченко Г. С. Репресовані освітяни Чернігівщини. Чернігів : Обласне товариство «Просвіта» імені Т. Шевченка, 2003. 152 с.
20. Гринченко Г. В. «Виховуйте дітей» // Вісті Прилуччини: Прилуцький часопис для міста й села. 30 травня 1943 р. № 58. С. 1.
21. Гринченко Г. В. «Водохрещення» // Вісті Прилуччини: Прилуцький часопис для міста й села. 20 січня 1943 р. № 8, С. 1.
22. Баран-Бутович С. Г. На новий історичний шлях // Українське Полісся. 7 грудня 1941 р. № 13, С. 2.
23. Баран-Бутович С. Г. Наші християнські свята // Українське Полісся. 4 січня 1942 р. №2. С. 2.
24. Баран-Бутович С. Г. Рік відбудовної роботи в галузі освіти та культури // Українське Полісся. 9 вересня 1942 р. №101, С. 2.
25. Ревенок Г. Д. До праці, українське вчительство! // Українське Полісся. 21 січня 1942 р. № 9 [23], С. 1.